

ЦЕРКВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ

Юлія Корнійчук

Проблема діаспори в сучасному православ'ї

Iuliia Korniiichuk

The Diaspora Problem in Modern Eastern Orthodoxy

The article is devoted to researching the Eastern Orthodox diaspora phenomenon in the modern world. It contains a brief overview of Eastern Orthodox diaspora history in the West, an analysis of the major problems of the Eastern Orthodox diaspora and modern attempts of its minimization.

Keywords: Eastern Orthodoxy, orthodox diaspora, inter-orthodox relations, Great Orthodox Council

Присвячено дослідженню феномену православної діаспори в сучасному світі. Міститься короткий огляд історії формування православної присутності на Заході. Розглянуто основні проблеми її функціонування та сучасні спроби їх розв'язання чи мінімізації.

Ключові слова: православ'я, православна діаспора, міжправославні відносини, Всеправославний собор

Питання православної діаспори досить рідко підіймається українськими дослідниками. На перший погляд, така незацікавленість є природною для країни зі впевненою православною більшістю (з православ'ям себе ідентифікують майже три чверті українців¹). Однак при більш уважному розгляді можна виділити щонайменше кілька причин стратегічної важливості цього питання. По-перше, через діаспору відбувається формування релігійного і культурного обличчя тієї чи іншої конфесії або навіть країни. Саме діаспора найчастіше стає основою розвитку місії, свого роду плацдармом для подальшої місіонерської та культурно-просвітницької роботи, для розвитку релігійного діалогу з представниками інших релігій/конфесій (що чудово демонструє досвід православних мігрантів у Західній Європі на початку минулого століття). По-друге, цікавою є взаємодія

діаспори з материнським регіоном, для якого вона може виступати важливим соціальним капіталом (ідейним, дипломатичним, кадровим, фінансовим ресурсом тощо). Необхідність глибокого дослідження цього аспекту переконливо довели не лише українці діаспори назагал, чия допомога з початком війни в східній Україні стала неоціненною, а й православні діаспоряни, чий посередницькі зусилля у врегулюванні міжправославних відносин в Україні ще чекають своєї оцінки. По-третє, досвід канонічного врегулювання проблеми православної діаспори є сьогодні одним з небагатьох позитивних прикладів соборного рішення тих проблем, що постали перед Православними церквами. Особливої актуальності дана тема набуває у світлі прийдешнього «Святого і Великого Собору Православної Церкви», що має відбутися влітку вже цього року та до порядку денного якого внесено питання врегулювання статусу діаспори. І насамкінець, минуле сторіччя зробило діаспору важливим чинником розвитку міжправославних відносин, вивчення яких без звернення до поставленого питання буде неповним і фрагментарним.

Метою розвідки є дослідження феномену православної діаспори в контексті розвитку сучасного Православ'я. Досягнення поставленої мети бачиться можливим завдяки розгляду наступних питань: становлення православної діаспори; проблема статусу діаспори та її роль у розвитку міжправославних відносин; спроби врегулювання статусу та досягнення єдності православної діаспори.

Вивченню різних аспектів досліджуваної проблеми присвячені праці низки релігійних і світських дослідників. Серед основних, що були використані, варто назвати книгу Робіна Коена «Глобальні діаспори»² (яка вже стала основою для так званих діаспорних студій (*diaspora studies*)), дослідження соціологічного та канонічного вимірів функціонування православної діаспори Марії Хаммерлі³, Григорія Папатомаса⁴ та Андрія Ухтомського⁵, а також рефлексії самих представників православної діаспори: Леоніда Кішковського⁶, Олексія Кріндаха⁷, Олів'є Клемана⁸ та інших. Окремо варто згадати двотомник Антуана Аржаковського «Очікуючи на Всеправославний собор»⁹, присвячений понад півстолітній підготовці до майбутнього Собору Православних церков. Окрім широкого кола відомостей про еволюцію проблематики Собору (в тому числі й в питанні діаспори), книги містять добірку прийнятих на підготовчих міжправославних нарадах документів, про які йтиметься далі.

Становлення православної присутності в Європі та Америці – фактично повністю феномен ХХ-го ст. Попри те, що перші спроби відкриття православних храмів на Заході сягають вглиб історії на не одну сотню років¹⁰, масовими та відчутними вони стали лише під дією соціальних катаклізмів новітнього часу.

Формування православної діаспори відбувалося в кілька міграційних хвиль, що суттєво скорегували мапу православного світу. Перша хвиля мала місце на початку століття (після Жовтневої революції 1917 р. та Греко-турецької війни 1919–1922 рр.). До неї ввійшли мігранти переважно з Російської імперії/СРСР, Туреччини й Греції. Друга – всередині століття – після Другої Світової війни 1939–1945 рр. та подальшої економічної кризи, що спричинили відтік людей з СРСР, Румунії, Болгарії та Югославії. Третю хвилю склали виходці з СРСР та країн Близького Сходу в 1970-х рр.

Організація православних громад у діаспорі відбувалася на основі конфесійної та етнічної приналежності, що призвело, за зізнанням американського православного богослова о. Джона Бера, до ситуації, коли численні православні християни (що належать до Вселенської Церкви, в якій «немає ні елліна, ні іудея» (Колос. 3:11)) тепер проходять повз шерегу православних храмів, щоб потрапити в храм своєї юрисдикції¹¹. До прикладу, в сучасних США паралельно співіснують 25 (!) православних юрисдикцій¹².

Значною мірою причина роз'єднаності та неузгодженості сучасної діаспори закладена у самій організаційній структурі Православної церкви – її помісному устрою та канонічному праві, яке допускає надто багато винятків та багатозначних формулювань. Яскравим прикладом тут є Константинопольський патріархат, чий особливий статус передбачає право висвячувати єпископів та встановлювати ставропігійні храми і поза межами власної (внутрішньоцерковною мовою – канонічної) території (28-е правило IV Вселенського Собору). Саме до цього правила апелював на початку ХХ ст. константинопольський патріарх Мелетій IV (Метаксакіс), якому вдалося обґрунтувати своє право на окормлення православної діаспори по всьому світі.

Загалом, дотримання кордонів помісної церкви на практиці стало радше винятком, ніж правилом. Зміни політичного устрою/підпорядкування певних територій, міцна прив'язка до етнічного чинника та ма-

сові фізичні переміщення населення (міграція) породили низку форм церковного існування, що прямо суперечать поняттю церковних кордонів. Найпоширенішими з таких форм, окрім діаспори, є (1) церковне подвір'я – церковне представництво на чужих територіях, що може складатися від одного храму до кількох парафій, та (2) території з подвійним підпорядкуванням (Такий статус отримали так звані «Нові землі» в Греції, які є спірними територіями між Елладським і Константинопольськими патріархатами після Балканських воєн 1912–1913 рр.).

Більше того, створення діаспори передбачається та легітимізується статутами багатьох помісних церков, де власні (узгоджені/визнані іншими) території часто «подовжуються» і на місця проживання етнічних співбратів. Такі норми, наприклад, містять статuti Руської православної церкви, яка окрім вірян на так званій канонічній території включає всіх «добровільно входячих до неї православних, які проживають в інших країнах» (I, ст.3)¹³, Сербської ПЦ, що аналогічно включає в себе також «церкви в діаспорі» на територіях країн колишньої Югославії, Чехії, Канади і США (I, ст.15)¹⁴, Румунської ПЦ (I, ст.6)¹⁵ та Кіпрської ПЦ, для якої поняття кіпріот та вірний Кіпрської ПЦ є синонімічними¹⁶.

Відомий дослідник церковної історії Констянтин Скурат під час написання своєї вже класичної книги «Історія помісних православних церков» звертався з офіційними листами до ієрархів різних помісних церков з проханням надати офіційні роз'яснення щодо того, кого вони вважають вірними своєї церкви. В багатьох випадках, навіть якщо прямий етнічний зв'язок не був присутній в офіційних документах церкви, він розумівся як аксіома¹⁷.

Таким чином, з постанням діаспори як відчутного явища релігійного життя, питання її підпорядкування з різною мірою конфліктогенності стало чинником міжправославних відносин. Від виникнення проблемної з погляду православної еклезіології ситуації, коли єдину Православну церкву, наприклад, в місті Парижі, представляють аж 6 православних юрисдикцій, до відвертого суперництва (як у випадку з Константинопольським та Московським патріархатом) чи відкритих конфліктів (наприклад, призупинення спілкування між Єрусалимським та Румунським патріархатами).

У випадку з «Другим» та «Третім» Римами, питання підпорядкування діаспори стало не просто суттєвим, а одним із ключових. Більшість громад Константинопольського патріархату складають саме представ-

ники діаспори – досить часто виходці з країн колишнього СРСР, яких Московська патріархія бачить своїми. З іншого боку, додаткові привілеї та повноваження Константинопольського патріарха, зокрема і можливості щодо врегулювання канонічного статусу українських православних церков, формують складну систему взаємовпливів й взаємостимувань та відкривають широкий простір для діалогу-торгу.

Усвідомлення неприродності такого стану речей та відповідальності за внутрішні поділи поклало початок пошуку форм консолідації православної діаспори. Першим кроком в цьому напрямі стало створення у Франції в 1967 р. спеціального Міжєпископського комітету, до якого увійшли представники всіх представлених у цій країні Православних церков, материнські церкви яких мають врегульований канонічний статус. Суттєвим каталізатором створення інституції, як зауважує французький православний мислитель і публіцист О. Клеман, став стрімкий розвиток екуменічного діалогу, в ході якого, як ніколи гостро, постала необхідність формування єдиного православного представництва¹⁸. Комітет проіснував до 1997 р. та був реорганізований в Асамблею православних єпископів Франції.

І учасники, і світські спостерігачі одноголосно вказують на низку недоліків у роботі Комітету. Насамперед, мова йде про спектр повноважень інституції, відсутність у неї належного офіційного, і тим більше канонічного статусу; відсутність формального регламенту діяльності, що зробило роботу Комітету до певної міри ситуативною та рефлексивною, позбавленою будь-якої стратегії розвитку церкви. Водночас дана ініціатива стала однією з перших серйозних інституційних спроб подолання розділеності православ'я в діаспорі.

Серед інших позитивних спроб варто назвати більш ранні навколоцерковні об'єднання, як-то Православне братство (серед ініціаторів його створення були такі відомі релігійні діячі, як Олів'є Клеман, Лев Жилле, Елізабет Бер-Сіжель, Павло Євдокимов та ін.) та Координаційний комітет православної молоді (1964 р.). Тісна співпраця цих організацій поступово поклала початок розширенню їх географічних меж та виходу за кордони Франції. Так виникають Православне братство та Православний конгрес в Західній Європі, яким вдалося об'єднати православних з різних європейських країн, незалежно від їх етнічного та культурного походження. Завдяки спільним зусиллям Православним церк-

вам вдалося реалізувати низку соціальних проектів у сфері катехизації та розвитку релігійної освіти, перекладу літургійних текстів, інформаційної діяльності.

Подібні ініціативи об'єднання православних громад різних канонічних юрисдикцій постали і в Північній Америці, де найбільш авторитетною і активною консолідуючою православною організацією стала Постійна Конференція канонічних православних єпископів в Америці (*Standing Conference of Canonical Orthodox Bishops in the Americas, SCOBA*), що здійснює координацію співпраці Православних церков в освітній, благодійній, місіонерській та інших напрямках діяльності.

Паралельно з апробацією місцевих та регіональних моделей організації взаємодії православних діаспор різних країн це питання було винесено на порядок денний майбутнього Святого і Великого Собору Православної Церкви, рішення, про початок скликання якого було прийняте ще в 1961 р. Підготовка до Собору (формування переліку питань, що виноситимуться на огляд, їх вивчення, розробка проектів соборних документів) здійснюється через проведення загальноправославних Передсоборних нарад (конференцій) і консультацій. Так, в ході засідань Міжправославної підготовчої комісії в 1990 і 1993 рр. у Шамбезі (Швейцарія) було схвалено рішення про створення Єпископських Асамблей, які об'єднуюватимуть всі єпархії на територіях з найбільшим числом паралельних православних юрисдикцій. Зростання крайньоконсервативних настроїв в окремих Православних церквах в другій половині 90-х – на початку 2000-х рр. призвело до призупинки розгляду даного питання майже на десятиліття.

Наступна, присвячена діаспорі конференція змогла зібратися лише у червні 2009 р. Взнявши за основу напрацювання Міжправославної підготовчої комісії у 1990 і 1993 рр., Нарада схвалила створення спеціальних Єпископських асамблей, які «об'єднуюватимуть усіх єпископів кожної з цих територій, що перебувають у канонічному сопричасті з усіма святими Православними Церквами» (п.2, б)¹⁹. Головування над єпископами буде здійснюватися представником Константинопольської Православної Церкви, старшим з ієрархів. При відсутності такого, порядок головування здійснюється згідно з порядком диптиху (п.2, б). Рішення, напрацьовані Єпископськими асамблеями, ухвалюватимуться за умови одноголосної згоди представників усіх церков (п.2, в). Можливість

кожної церкви втручати те чи інше рішення, за задумом творців документа, мала би допомогти здійснювати роботу зібрань максимально в дусі рівності і соборності.

Конференція також ухвалила рішення про організацію подібних зібрань першочергово на наступних територіях: Північна та Центральна Америка; Південна Америка; Австралія, Нова Зеландія та Океанія; Великобританія та Ірландія; Франція; Бельгія, Нідерланди і Люксембург; Австрія; Італія і Мальта; Швейцарія і Ліхтенштейн; Німеччина; Скандинавські країни (крім Фінляндії); Іспанія та Португалія (п.3)²⁰.

Діяльність Єпископських асамблей буде спрямована на «турботу про демонстрацію єдності Православ'я», а також розвиток спільної діяльності в низці напрямів: задоволення пасторських потреб, спільного представництва всіх православних перед інославами, розвитку богословської і церковної освіти та ін. (п.2, с)²¹.

Уже в 2009–2010 рр., втілюючи прийняті рішення Конференції, в різних частинах світу виникає низка православних Єпископських Асамблей, чимало з яких об'єднали в собі представників вже існуючих загальноправославних організацій.

Врегулювання діяльності православних громад в діаспорі на сьогодні вважається одним з найуспішніших підсумків підготовки Собору. Водночас досить багато аспектів даного питання (або суміжного з ним) і досі залишаються неврегульованими. До прикладу, кожен асамблею очолюють представники церков у порядку з православними диптихами. Однак питання узгодження диптихів також є одним з винесених на розгляд Собору. Наразі в православному світі існує консенсус лише щодо його перших п'яти (чи навіть чотирьох позицій – давніх патріархів, чий статус закріплений ще постановами Вселенських соборів).

Наступним в переліку проблематичних є питання розвитку діаспори. Для перших поколінь мігрантів їх зв'язок з Православною церквою («вірою батьків») мав не лише релігійне значення. Православні громади ставали своєрідними культурними центрами, місцями взаємодопомоги, підтримки та спільної ностальгії за батьківщиною. З кожним наступним поколінням цей культурний зв'язок стає ще слабшим. Таким чином, на порядку денному постають питання протидії цій культурній асиміляції, згладження внутрішніх культурних (соціально-політичних) протистоянь²², пошуку шляхів залишатися відкритими як для емігран-

тів, так і для місцевого населення, шляхів власної модернізації та розвитку тощо. Подальшим логічним кроком на цьому шляху мав би стати рух в сторону автокефалії, однак і це питання залишається не до кінця врегульованим в православному світі. Мало того, поряд диптихами воно є одним з найбільш проблемних.

Отже, православна діаспора є специфічним феноменом новітньої доби. Стрімке зростання православної присутності в низці країн неправославної традиції зробило цю проблему важливою частиною міжправославних відносин. Етнічно-конфесійний принцип створення діаспори став причиною появи низки проблем, найбільш гостро з яких постає її роз'єднаність, збереження самобутності та протистояння культурній асиміляції, відходу церкви від статусу емігрантської. Сьогодні вирішення питання розділеності православної діаспори є одним з небагатьох позитивних прикладів соборної відповіді Вселенського Православ'я на «виклики», кинуті церкві сучасністю. Створення Єпископських асамблей стало дієвим засобом організації та згуртування діаспори, однак, попри відчутний прогрес, успішність подальшого розвитку діаспори значною мірою залежить від рішень майбутнього Всеправославного собору.

¹ Релігійні вподобання населення України (квітень 2015) / Центр соціальних та маркетингових досліджень SOCIS, Соціологічна група «Рейтинг», Центр Разумкова, КМІС [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: http://www.ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_religion_report_042015.2.pdf.

² Cohen R. *Global Diasporas: An Introduction*: [2nd Edition] – Abingdon: Routledge, 2008. – 240 p.

³ Hämmerli M. *Orthodox diaspora? A sociological and theological problematisation of a stock phrase*. // *International Journal for the Study of the Christian Church*. – 2010. – Vol. 10. – № 2-3. – P. 97-115.

⁴ Grigorios (Papathomas), father. *Our 'Post-ecclesiological' Age* // *The Messenger*. – 2007. – Vol. 4. – P. 26-47.

⁵ Ухтомский А. А. *Православная диаспора: проблема формирования канонического статуса*. // *Церковь и время* [Электронный ресурс]. – 2009. – № 3(48). – Режим доступа: <http://www.mospat.ru/church-and-time/158>.

⁶ Kishkovsky L. *Orthodoxy in America: Diaspora or Church?*. // *Religion in Eastern Europe*. – 2004. – XXIV. – № 3. – Pp. 35-46.

⁷ Krindatch A. D. *The Orthodox Church Today A National Study of Parishioners and the Realities of Orthodox Parish Life in the USA* / Patriarch Athenagoras

- Orthodox Institute, Berkeley, CA (USA) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.hartfordinstitute.org/research/OrthChurchFullReport.pdf>.
- ⁸ Клеман О. Роль и значение православной диаспоры в Западной Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religare.ru/2_2252.html.
- ⁹ Аржаковський А. Очікуючи на Всеправославний Собор: духовний та екуменічний шлях. – Львів: Видавництво УКУ. – 2013. – Кн. I. – 450 с.
- ¹⁰ Калліст (Уер), митр. Православна Церква / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2009. – 384 с. – С. 177-195.
- ¹¹ Бер Дж., отец. Едины во Христе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravoslavie.ee/docs/ediny_vo_Hriste.pdf.
- ¹² Pelican J. Orthodox Christianity in the World and in America / Jaroslav Pelican, John McGuckin. // World Religions in America: An Introduction. – Westminster John Knox Press, 2009 – P. 105-122. – P. 106.
- ¹³ Устав Русской Православной Церкви [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/133115.html>.
- ¹⁴ Constitution of the Serbian Orthodox Church. Second Edition by the Holy Synod of Bishops [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.spc.rs/eng/church>.
- ¹⁵ Statutul pentru organizareași funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. [Статут організації функціонування Румунської православної церкви] [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://patriarhia.ro/images/documente/statutul_bor.pdf.
- ¹⁶ Σχέσεις Εκκλησίας – Πολιτείας. [Ηλεκτρονική πόρων]. – Πρόσβαση των: <http://www.churchofcyprus.org.cy/article.php?articleID=280>.
- ¹⁷ Скурат К. Е. История Поместных Православных Церквей: у 2-х т. – М: Русские огни, 1994. – Т. 1. – С. 31-32.
- ¹⁸ Клеман О. Роль и значение православной диаспоры...
- ¹⁹ Православна діаспора. Рішення IV Всеправославної передсоборної конференції (Шамбезі, Швейцарія 6-13 червня 2009 року) // Аржаковський А. Очікуючи на Всеправославний Собор: духовний та екуменічний шлях. – Львів: Вид-во УКУ. – 2013. – Кн. I. – 450 с. – С. 431-434.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Дет. див.: FitzGerald T. The Development of the Orthodox Parish in the United States. // Greek Orthodox Theological Review. – 2003. – Vol. 48. – Is. 1-4. – Pp. 11-32.